

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΟΝΟΛΟΓΟΥΣ ΤΟΥ ΙΕΡΕΜΙΟΥ*

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ

Ὁ Θεὸς περαιτέρω εἶναι παντοδύναμος. Ἐν τινι δὲ τῶν μονολόγων τοῦ ὀ προφήτης μεταχειρίζεται λίαν ἀνθρωποπαθῆ ἔκφρασιν, ἵνα χαρακτηρίσῃ τὴν θεῖαν ταύτην ιδιότητα (κ' 11). Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Θεοῦ ὡς βασιλέως ἔδραν ἔχοντος τὴν Σιών (η' 21). Εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅστις καὶ μόνον δύναται νὰ τερματίσῃ τὰ δεινὰ τοῦ λαοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἀντίληψις τοῦ προφήτου καὶ τοιαύτη ὑποσημαίνεται ἐν τοῖς μονολόγοις του. Ὁ Θεὸς δηλαδὴ εἶναι προσωπικὸς καὶ ἡ θρησκεία τοῦ ἀτομικῆ καὶ προσωπικῆ², ἀποκεκαθαρμένη ἀπὸ πᾶν ἀπρόσωπον καὶ ὀπωσδήποτε ξένον πρὸς αὐτὴν στοιχεῖον. Εἶναι θρησκεία τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ Ἰερεμίας ἀποτελεῖ τὸν διαπρύσιον κήρυκά της, ὡς ἔχων ἄλλως τε καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἐλευθέραν καὶ στενὴν προσωπικὴν σχέσιν.

2) Τὸ τριπλοῦν «ἐγώ»: Γεγονὸς ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι, ὅτι τὸ «ἐγώ» τοῦ Ἰερεμίου, ὡς παρουσιάζεται τοῦτο ἐν ταῖς μονολόγοις, δὲν εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλὰ σύνθετον καὶ δὴ τριπλοῦν, ἦτοι προφητικόν, ἐθνικόν, καὶ προσωπικόν. Ὅταν μὲν λέγωμεν προφητικόν, ἐννοοῦμεν ὅτι ὁ Ἰερεμίας αἰσθάνεται βαθύτατα τὴν θεῖαν ἀποστολήν, ἡ ἰδέα τῆς ὀποίας δεσπάζει τῶν σκέψεων καὶ τῆς καρδίας του. Ἡ συνείδησις του εἶναι προφητικὴ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον προφητικὴ. Ὁ Ἰερεμίας εἶναι προπαντὸς Ἰσραηλίτης, ἔχει πατρίδα καὶ συμπατριώτας, οἱ ὀποῖοι διεκδικοῦν θέσιν κυρίαρχον ἐν τῇ καρδίᾳ του καὶ ἐν τέλει τὴν ἀποκοτῶν, ὀπότε ἡ συνείδησις του εἶναι Ἰσραηλιτικὴ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ὑποστήριξιν τοῦ ἔθνους του, τὴν σπανίαν καὶ μοναδικὴν συμμετοχὴν εἰς τὰς ἔθνικὰς συμφοράς του κτλ. Τέλος ὁ Ἰερεμίας εἶναι καὶ ἄνθρωπος. Ἐχει βαθυτάτην συνείδησιν τοῦ ἀνθρωπίνου τοῦ «ἐγώ». Τὸ δὲ «ἐγώ» τοῦτο καὶ ἡ συνείδησις αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ συνείδησις ἐκάστου ἀνθρώπου, σκεπτομένου, ἀσχολου-

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 637 τοῦ προηγουμένου τόμου.

1. «The basis of Jeremiah's personal Religion is his trust in unerring righteousness of God. He was the first to carry, that great prophetic idea into the sphere of the individual life», παρατηρεῖ ὁ Skinner (μν. ἔργ. σελ. 22).

2. Πρβλ. καὶ Skinner: μν. ἔργ., σελ. 225, Volz: μν. ἔργ. (KAT), σελ. XXVIH, Leslie: μν. ἔργ., σελ. 334 ἐξ., ἐπίσης Steinmann: μν. ἔργ., σελ. 159.

μένου περί τὸν ἑαυτὸν του, θλιβομένου καὶ ἀλγοῦντος καὶ διὰ τοὺς προσωπικούς αὐτοῦ πόνους.

Τὰς τρεῖς ταύτας φάσεις τοῦ «ἐγὼ» τοῦ Ἱερεμίου, εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς ἀντιστοιχοὺς τρεῖς ἐπὶ μέρους ομάδας, εἰς ἃς διηρέσαμεν τοὺς μονολόγους ἐν τῇ παραθέσει τούτων καὶ περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἤδη ὁ λόγος (σελ. 89 ἐξ.). Ἐκ τῶν τριῶν τούτων «ἐγὼ» ἐξαιρεται τῶν λοιπῶν καὶ κυριαρχεῖ ἐν τῇ συνειδήσει του ὅτε μὲν τὸ ἓν, ὅτε δὲ τὸ ἕτερον καὶ ὅτε τὸ τρίτον. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπάρξεώς των ἡ ἐσωτερικὴ διαμάχη, ὁ ἀέναιος ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ προφήτου ἀγών, ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς προσπαθείας τοῦ ἐνὸς νὰ ὑπερισχύσῃ τῶν ἄλλων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τοσοῦτον ζωηρῶς διαφαίνεται ἐν τοῖς πλείστοις τῶν μονολόγων του¹. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας, προέρχεται δὲ ἀπὸ τὴν ιδέαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ προφήτης, ἡ μᾶλλον τὴν ὀρθὴν ἀξιολόγησιν τῶν τριῶν στοιχείων Θεός (καὶ θεία κλησις τοῦ ἰδίου), λαός καὶ τὸ ἴδιον ἐγὼ. Ὡς προφήτης εἶναι πιστὸς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀποστολήν, κατὰ τὸν ἰδιάζοντα τρόπον του. Ἐρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἁμαρτωλὸν λαόν του καὶ πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τρυφερὰν φύσιν. Εἶναι ὁ ἐξάγγελος τῶν θείων βουλῶν καὶ ὁ κήρυξ τῶν λόγων τοῦ Γιαχβέ. Τίποτε ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἴδιον νὰ εἶναι, εἰς ἄλλας στιγμάς, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ λαοῦ του, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὰς μεγάλας ἐκείνου συμφοράς. Δὲν λησμονεῖ τὸν Θεόν, οὐδὲ περιφρονεῖ τὸ πολλάκις ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του πληγὴν ἰδίον αὐτοῦ «ἐγὼ». Καὶ πῶς ἄλλως τε εἶναι δυνατόν νὰ πράξῃ τοῦτο; Ἀπλῶς καὶ μόνον παραμερίζει τὸ «ἐγὼ» του χάριν τοῦ λαοῦ. Τέλος, ὅτε ἡ κόπωσις καὶ ἡ ἀχαριστία τὸν πιέζουν πανταχόθεν, ὅτε αἰσθάνεται τὴν κακίαν καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν νὰ τὸν συμπιέζουν, τότε ἀκριβῶς τὸν λόγον ἔχει τὸ πρᾶγματι ταλαίπωρον καὶ μαρτυρικὸν «ἐγὼ» του. Περί αὐτοῦ ἀσχολεῖται, ἀποστρέφων πρὸς στιγμὴν τὰ βλέμματα καὶ τὴν προσοχὴν του ἀπὸ τὰ ἕτερα δύο στοιχεῖα. Ἡ ἰδία αὐτοῦ ὑπαρξις ἔχει καὶ αὐτὴ δικαιώματα καὶ μέρος εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ προφήτου, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς τοιαύτας στιγμάς πρὸ παντὸς ἄνθρωπος.

3) Ἡ ἀξία τῆς ψυχῆς: Αὕτη εἶναι διὰ τὸν Ἱερεμίαν ἓν ἐκ τῶν ἰδανικῶν, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὁποῖου ἠνάλωσεν ἑαυτὸν. Ἡ ὀρθὴ ἀξιολόγησις τῆς ψυχῆς εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐλατηρίων εἰς τὴν ἐπίπονον προσπάθειάν του καὶ τοὺς μαρτυρικοὺς ἀγῶνάς του. Ἀποβαίνει δὲ μοναδικὸς εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο «τοῦ ἀναζητητοῦ ἐκάστης ψυχῆς»², εἰς τὸ ὁποῖον χωρεῖ μετὰ θαυμαστῆς δεξιότητι καὶ συστηματικότητος, μετὰ ζήλου καὶ ὑπομονῆς μεγάλῃς. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο εἶναι δυσκολώτατον καὶ προϋποθέτει

1. «C' est un monde nouveau que le prophète a ainsi ouvert à la réflexion religieuse; celui des combats spirituels, des conflits entre la nature et la vocation d' un haut...», παρατηρεῖ, καὶ ὁ Lods (μν. ἔργ., σελ. 424).

2. Β. Βέλλα: μν. ἔργ., σελ. 291 ἐξ. Πρβλ. Lods: μν. ἔργ., σελ. 424.

ικανότητος ἰδιαιτέρας, ἃς ὁμοίως κατέχει ὁ ἡμέτερος προφήτης. Καὶ πρῶτον ἢ κατανόησις, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τούς συνανθρώπους του, τὸν φέρει πλησιέστερον πρὸς αὐτούς. Ἀκολούθως τὸ δέξυτατον βλέμμα του εἰσχωρεῖ εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τῶν συμπατριωτῶν του. Ἡ ἐργασία του αὐτῆ πληροῖ αὐτὸν ἀπογοητεύσεως, διότι προσπαθῶν νὰ ἀποκαθάρῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν, ὡς ἄλλος δοκιμαστής μετάλλων, καταθλίβεται ὑπὸ τῶν ἀποκαρδιωτικῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐπανελημμένων προσπαθειῶν του (ζ' 28-30) ¹.

Ὁ μονόλογος, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας του, ὁμιλεῖ συγχρόνως καὶ περὶ τῶν δυσκολιῶν αὐτῆς. Ἡ ψυχὴ τὸν ἐλκύει, τὸν συγκινεῖ καὶ τὸν ἀπασχολεῖ τοσοῦτον. Πάντες ἔχουν ψυχὴν δι' αὐτὸν καὶ πάντες τὸν ἐνδιαφέρουν, ὁ νέος, ὡς καὶ ὁ ἡλικιωμένος, ὁ ταπεινὸς τὴν καταγωγὴν, ὅσον καὶ ὁ εὐγενὴς (ε' 4-6). Ἀπαντες ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἐνώπιόν του, ὡς καὶ ἐνώπιον τοῦ Κυρίου του. Οὕτω δικαίως χαρακτηρίζεται ὡς αἷς τῶν πρώτων βιογράφων τῆς ἀνθρωπίνης καρδιάς² διὰ τὴν μεθοδικότητα καὶ τὰς ἄλλας μεγάλας ἀρετάς, αἵτινες τὸν χαρακτηρίζουν εἰς τὸ ἔργον του. Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς τελείαν γνῶσιν καὶ ὀρθὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησίν της, τοῦ Ἱερεμίου ἀποβαίνοντος οὕτω τοῦ «πνευματικοῦ πατρὸς» (Seelsorger) τῆς Π. Διαθήκης³, ὁποῖος παρουσιάζεται μάλιστα εἰς τινὰς τῶν μονολόγων του (ε' 4-6, ζ' 11-18, 28-30).

4) Ἡ ἀτομοκρατικὴ ἀντίληψις: Ἡ ἀντίληψις, ἣν ἔχει ὁ προφήτης περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς προσωπικοῦ ἔντος, ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀξία, ἣν οὗτος ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχὴν, συνδέονται ἀρρήκτως μετὰ τῆς ιδέας περὶ τῆς ἀτομικότητος, ἥτις προσιδιάζει εἰς τὸν Ἱερεμίαν⁴. Ἡδὴ δὲ καὶ μόνον οἱ μονόλογοι αὐτοῦ ἐπιτρέπουν νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀντιλήψεις του, αἵτινες εἶναι διὰ τὴν ἐποχὴν του σχεδὸν νέαι. Ἡ ἀξία τοῦ ἀτόμου προβάλλει ζωηρῶς καὶ ἐνταῦθα. Ὁ Ἱερεμίας ἐμφανίζεται ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς ἀτομοκρατίας (Individualismus), τοῦ ἀτόμου διακρινομένου οὕτως ἀπὸ τοῦ πλήθους. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μόνος λαμβάνει πλέον τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ προφήτου τούτου. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημειώτος εἶναι ἡ ἔξαρσις τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης, ἥτις δὲν εἶναι πλέον μόνον συλλογικὴ⁵. Τοῦτο, ἐννοεῖται, εἶναι συνδεδεμένον μετὰ τῆς παραλλήλου ἐξάρσεως τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἥτις ἀναγνωρίζεται ὡς φύσει εὐγενὴς (ὡς ἀργυρος ζ' 28-30). Ὁ προφή-

1. Πρβλ. καὶ Volz: Der Prophet Jeremias, σελ. 10,11,24 ἐξ.

2. Z i m m e r m a n n: Jeremia, σελ. 9.

3. Volz: Prophetengestalten, σελ. 245.

4. Πρβλ. Welch: μν. ἐργ., σελ. 35, Kuhl: Israels Propheten, σελ. 99.

5. Πρβλ. Caspari: Israels Propheten, σελ. 97. Πρβλ. Williams: μν. ἐργ., σελ. 87,227.

της ἐν τοῖς μονολόγοις του ἀποδεικνύεται ἀτομοκρατικός (Individualist) ¹. Τοῦτο ἄλλως τε καταφαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας του καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν ιδεῶν του. Εἶναι δὲ ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν Ἱερουσαλήμ— τὴν ἀψυχὸν πόλιν— προσωποποιεῖ, ἵνα τὴν φέρῃ, οὕτως εἰπεῖν, πλησίον του. Πράγματι συχνάκις, ὡς εἶδομεν, τὴν προσφωνεῖ ὡς «θυγατέρα τοῦ λαοῦ του» κτλ. (η' 18-23, ιδ' 17), ἀπαξ δέ, ὡς εἶδομεν, καταλογίζων εἰς αὐτὴν προσωπικὴν εὐθύνην, τὴν παρουσιάζει ὡς πόρνην διὰ τὰς πολλαπλᾶς παραβάσεις τῶν κατοίκων τῆς (δ' 30), τῶν ὁποίων κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ μοιχεία, ὑπὸ τὴν γνωστὴν διττὴν ἔννοιαν. Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου ὁ προφήτης ἐξαιρεῖ τὰ μέγιστα τὴν ιδέαν τῆς ἀτομικότητος, ὑπογραμμίζει δὲ ἐμμέσως τὴν σημασίαν τῆς προσωπικότητος καθ' ὅλου, εἶναι οἱ μονόλογοι ὡς διαλογισμοί, ὡς ὁμιλία τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «ἐγὼ» (πρβλ. σελ. 16 ἐξ.), ὅπερ δὲν συνθλίβεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς εἰς τὸ προφητικὸν ἀξίωμα κλήσεως, γεγονὸς ἄλλως τε συντελοῦν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς νέας ταύτης σχέσεως. Τὸ παράδειγμα τὸ δίδει ὁ ἴδιος ὁ προφήτης, ὅταν γράφῃ τὰς ἐνόητας ταύτας, αἵτινες εἶναι καρπὸς τῆς ἀτομοκρατικῆς του ροπῆς. Οἱ μονόλογοι προδίδουν τὴν ἔναντι πάντων αὐτοτελείαν του ², τὴν νέαν σχέσιν μεταξὺ προφήτου πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, σχέσιν μὴ ἀνεπτυγμένην ἐπαρκῶς παρὰ τοῖς προγενεστέροις προφήταις. Ἡ νέα αὕτη σχέσις τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «ἐγὼ», ἐξ Ἰσου σπουδαία, καθὼς καὶ αἱ σχέσεις τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «σύ» (τὸν Θεὸν) καὶ τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸν λαόν, ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ τῶν μονολόγων, δι' ὧν ἄλλως τε ἀποκαλύπτεται αὕτη εἰς ἡμᾶς, πάντα τὰ βαθύτατα βιώματα τοῦ Ἱερεμίου. Μανθάνομεν τὴν ψυχολογίαν του, ὡς αὕτη ἐξελλίσσεται διὰ πρώτην φοράν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς προφητείας³. Παρακαλουθοῦμεν τὰς ἀντιδράσεις, τὰς ἐνδομύχους σκέψεις του, τὸν πλοῦτον τῶν συναισθημάτων του, τὰς ιδέας του, τέλος δὲ τὴν μέχρι θανάτου ἀπελπισίαν του. Οὕτως ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὴν «πρωταρχικὴν εἰκόνα» τοῦ Ἱερεμίου— ἀνθρώπου, ἥτις εἶναι τὸ πρότυπον ἐλευθέρως προσωπικότητος, ἀναπτυσσομένης ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀτομοκρατικῆς πλευρᾶς τῆς θρησκείας του.

5) Τὸ προφητικὸν ἀξίωμα: Ἐπειδὴ οἱ μονόλογοι τοῦ Ἱερεμίου δίδουν εἰς ἡμᾶς μιαν εἰκόνα περὶ τῆς ἀντιλήψεως, ἣν ἔχει οὗτος περὶ τοῦ προφητικοῦ ἀξιώματος ⁴, ἰδιαιτέρως ὅμως οἱ τῆς α' ὁμάδος, ἐκ τῆς μελέ-

1. Πρβλ. G. v. Rad: μν. ἔργ., σελ. 273, καὶ Skinner, ὅστις παρατηρεῖ (μν. ἔργ., σελ. 223) περὶ τῶν τοιούτων ὡς καὶ οἱ μονόλογοι ἐνοτήτων ὅτι: «...its first and most obvious characteristic is its strongly marked individualism.....»

2. Πρβλ. καὶ Hertzberg: μν. ἔργ., σελ. 77.

3. Πρβλ. Baumgartner: μν. ἔργ., σελ. 89 ἐξ., Nötscher: μν. ἔργ., σελ. 14, Sellin-Rost: *Einleitung in das A. Testament*, σελ. 113, Skinner: μν. ἔργ., σελ. 114, 202, Kittel: μν. ἔργ., σελ. 370, B. Βέλλα: μν. ἔργ., σελ. 313.

4. Ὁ Leslie παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς (μν. ἔργ., σελ. 338), ὅτι «its intimate

τῆς τῶν ὁποίων πλεῖστα ὄσα συμπεράσματα δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, διότι ἐν τοῖς μονολόγοις τούτοις ὁ προφήτης διαγράφει τὸ ἔργον καὶ τὴν ἀποστολὴν του, ἐν ἄλλαις δὲ τισιν ἐνότησι καὶ τὸ εἶδος τῶν βιωμάτων τοῦ θεοῦ ἀξιώματος (κγ' 9, πρβλ. κ' 9). Τὸν προφήτην ὁ Ἱερεμίας δὲν θέλει κήρυκα μόνον τοῦ θεοῦ λόγου καὶ θελήματος, ὥστε νὰ ὑπάρχη φόβος νὰ γίνῃ ἀνδρείκελον, ἀλλὰ θέλει τοῦτον ἀνθρωπον ἐλευθέρως σκεπτόμενον, κρίνοντα, ἐνεργοῦντα καὶ ὑποτασσόμενον εἰς τὸν Θεόν¹. Ὁ προφήτης λοιπὸν πρέπει νὰ παραμένῃ πάντοτε ἀνθρωπος. Τὸ ἔργον του εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ ἀναζητήσις καὶ δοκιμὴ ἐκάστης ψυχῆς, ὥστε νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ἀξία της. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν πρέπει οὗτος νὰ ἀπευθύνεται μόνον εἰς τὸ πλῆθος, ἀλλ' εἰς ἕνα ἕκαστον. Δὲν πρέπει νὰ ἀποδέχεται ἀσυζητητὶ τὰς κρίσεις ἄλλων, ἀλλὰ, καὶ ἐὰν ἐτι προέρχωνται ἀπὸ αὐτὸν τὸν Θεόν, νὰ δοκιμάζῃ αὐτάς. Τὸ ἔργον εἶναι κοπιῶδες καὶ ἐπικίνδυνον, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν δὲν πρέπει νὰ παύσῃ ἐπιτελούμενον εὐσυνειδήτως. Εἰς τὴν πυρὰν τοῦ ἔργου του πρέπει νὰ ἀναλωθῇ, ὡς ὁ φυσητῆρ τοῦ μεταλλουργοῦ, καὶ ὁ ἴδιος.

Εἰς τὴν ἐπαφὴν του μετὰ τῶν ἀνθρώπων ὁ προφήτης εἶναι ὁ πρέσβυς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ πρέσβυς τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν οὐρανόν. Ὁ λόγος του δὲν εἶναι μόνον ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω². Τὰ βιώματα, τὰ χαρακτηρίζοντα τὸν προφήτην, εἶναι κυρίως ἐσωτερικὰ (κ' 9, γκ' 9) καὶ οὐχὶ μόνον ἐξωτερικὰ ἢ καὶ ἐπιφανειακά, ὡς τὰ παρουσιάζουν οἱ ψευδοπροφῆται. Τὸ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον δίδει οὗτος εἰς τὴν προφητείαν, εἶναι τελειῶς νέον καὶ ἐν πολλοῖς ἐπαναστατικόν. Εἶναι ὁ καινοτόμος προφήτης. Τὸ διάγραμμα τοῦ ἔργου καὶ τῆς πορείας, ὡς καὶ ἡ φορὰ, δὲν εἶναι πλέον τὰ παλαιά. Νέα στοιχεῖα προστίθενται καὶ τὰ ὑπάρχοντα βελτιοῦνται, Θεὸς-ἀνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωποι ἢ καὶ ἀνθρωπος-Θεός, ὡς εἶδομεν. Εἰς τοῦτο προστίθεται καὶ νέον στοιχεῖον, ὁ ἴδιος ὁ προφήτης. Διότι δὲν ἀσχολεῖται πλέον μόνον περὶ τὸν λαόν ἢ τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ «ἐγώ».

Οὕτω διὰ τοῦ Ἱερεμίου, μετὰ τῆς νέας περὶ τοῦ προφητικοῦ ἀξιώματος ἀντιλήψεως, ὁ Θεὸς ἐν τῷ προσώπῳ του διακρίνει τὸν ἰδιόρρυθμον ἐν πολλοῖς, ἄκρως ὁμοῦς εὐσυνειδήτων ἐργάτην· ὁ λαὸς ἐξ ἄλλου εὐρίσκει τὸν συμπάσχοντα ἀνθρωπον τοῦ Θεοῦ, ὅστις μεταβάλλεται εἰς αὐτόκλητον πρέσβυν του πρὸς τὸν Θεόν. Παρὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει εἰς ἑαυτὸν τὰ κατὰ τὴν ἀντί-Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι καὶ ἡ κυρίως ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς

papers take us into the holy of holies as he receives the divine word...». Πρβλ. καὶ Skinner: μν. ἔργ., σελ. 185, 190, 215, 220 ἐξ., Balla: μν. ἔργ., σελ. 277-281.

1. «The prophet was not a mechanical puppet but a strong individual...» παρατηρεῖ ἡ IB (σελ. 782).

2. Ἡ Suzanne de Dietrich παρατηρεῖ προσφυῶς (Thirstudies in the book of Jeremiah, St.W., 324 (1939), σελ. 313), ὅτι «ὁ προφήτης εἶναι ὁ ἀνθρωπος, ὅστις ἵσταται πρὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν λαόν του καὶ πρὸ τοῦ λαοῦ διὰ τὸν Θεόν...». Πρβλ. G. v. Rad: μν. ἔργ., σελ. 267.

ληψίν του βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, ἅτινα οὐδὲ ἡ προφητικὴ αὐτοῦ ιδιότης αἴρει, ἤτοι τὸ δικαίωμα τοῦ κρίνειν καὶ δοκιμάζειν τὴν ὀρθότητα, τὴν ἀξίαν καὶ ἀπαξίαν τῶν πάντων, τὸ δικαίωμα τέλος τοῦ συμπάσχειν μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ λαμβάνειν ἐκάστοτε ἀνάλογον προσωπικὴν θέσιν. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη διὰ τὴν ἐποχὴν σημαίνει ἐπανάστασιν καὶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ προφήτου, ἦτις, ὡς εἶδομεν ἐν τοῖς μονολόγοις του, τὸν συνοδεύει καθ' ὅλον τὸν βίον του. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Ἱερεμίου περὶ τῆς σημασίας καὶ εὐρύτητος τοῦ προφητικοῦ τοῦ ἀξιώματος ἐρείδεται, πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ ἐφ' ἑτέρων δύο βασικῶν ὑψηλῶν ἀντιλήψεων, ἤτοι ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνωτέρω.

6) Ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης: Εἶναι σπάνιον ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, καὶ παρὰ τοῖς προφήταις εἰδικώτερον, νὰ εὕρωμεν περιπτώσεις, αἵτινες νὰ ὁμοιάζουν πρὸς τὴν ἀντίληψιν, ἣν εἶχεν ὁ Ἱερεμίας περὶ δικαιοσύνης. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν προφήτην καὶ ἐμπνέει πᾶσαν ἐνέργειαν καὶ σκέψιν του. Τοῦτο γίνεται φανερόν ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν χωρεῖ οὗτος εἰς τὸ δύσκολον αὐτοῦ ἔργον (πρβλ. σ. 109 ἐξ.), ἐνεργῶν μετ' ἄκρας εὐσυνειδησίας καὶ βαθυτάτης συναισθήσεως τῆς ἀνάγκης νὰ ἀποκτήσῃ ἀντικειμενικὴν περὶ τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν.¹ Δικαιοσύνη καὶ ἀντικειμενικότης συναντῶνται καὶ ἐφαρμόζονται θαυμασίως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἱερεμίου. Αἱ δύο ὡς ἄνω ἀρεταὶ ἀναγκάζου μετ' οὐ πολὺ τὸν δοκιμαστὴν τῶν συνανθρώπων του προφήτην, μετὰ τὰς ἐπιπόνους προσπαθείας του πρὸς ἀνεύρεσιν ψυχικῆς εὐγενείας, νὰ ἐκφέρῃ τὰς κρίσεις του διὰ τὴν καθολικὴν διαφθορὰν τοῦ Ἰούδα. Ἐκπλησσομένη λοιπὸν ἀκούοντες τὰς φρικτὰς ἀρὰς ἐναντίον τοῦ ἀθώου, εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, καὶ ἀγνώστου ἀνδρός, ὅστις ἀνήγγειλε τὸ χαρμόσυνον γεγονός τῆς γεννήσεώς του εἰς τὸν πατέρα του, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ προφήτου παρέχει ἐξήγησιν τοῦ πράγματος, διότι τὸ σκότος τὸ καλύπτον τὴν καρδίαν του δὲν ἀφήνει νὰ διαλάμψῃ, ὡς συνήθως, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγησις τῶν πραγμάτων. Τέλος ἡ ἀντικειμενικότης καὶ ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν τόσον βαθέως αἰσθάνεται ὁ ἡμέτερος προφήτης, συντελοῦν τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ ἀλλάσῃ ἐκάστοτε ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις του καὶ νὰ μεταβάλληται τὸ κυριαρχοῦν στοιχεῖον ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῷ «ἐγώ» του, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 106 ἐξ.).

7) Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας: Ὅ,τι διακρίνει καὶ χαρακτηρίζει βαθύτατα τὴν ὅλην ὑπαρξίν τοῦ Ἱερεμίου καὶ διαλάμπει ἐν τοῖς μονολόγοις του εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, ἣτις εὐρίσκεται καὶ ὑπὸ τὰς δύο μορφὰς της, ἤτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐξ ὡ τ ε ρ ι κ ῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ῆ.

1. Πρβλ. Kittel: *uv. ἔργ.*, σελ. 361 ἐξ. Καθὼς δὲ παρατηρεῖ ὁ Balla, τοῦτο κάμνει, ἵνα «sich selber Gewissheit zu verschaffen. Sind tatsächlich alle so schlecht?» (*uv. ἔργ.*, σελ. 278).

ἐνταῦθα, διότι αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἐμπνέουσα τὸν Ἱερεμίαν καθ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον, ὡς προφήτου καὶ ὡς ἀνθρώπου. Πράγματι δὲ οὗτος, παρ' ὄλον τὸν ἰδιαιτέρον καὶ στενωτάτον δεσμόν του πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἐσωτάτην αὐτοῦ σχέσιν πρὸς ἐκεῖνον, αἰσθάνεται τὴν αὐτοτέλειάν του καὶ ὑπεραμύνεται τῆς ἀνεξαρτησίας του μέχρις ἐσχάτων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ παύῃ νὰ ὑποτάσσεται (καὶ θὰ πρέπη ἐνταῦθα νὰ ὑπογραμμισθῇ ἰδιαιτέρως ἡ σημασία τῆς ὑποταγῆς τοῦ προφήτου) εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἥτις ὑποταγὴ εἶναι ἐνσυνείδητος καὶ ἐλευθέρως καὶ κατὰ τοῦτο δὲν ἀντιτίθεται, οὐδὲ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τούναντίον συμβιβάζεται πρὸς ἐκείνην, διότι κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ τῶν δύο εἶναι ἡ ἐσωτερικότης των. Οἱ δὲ μονόλογοι, πλὴν τῆς ἄλλης πολλαπλῆς των σημασίας, ἀποδεικνύουν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως τοῦ προφήτου, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κρίνειν καὶ ἀποδέχεσθαι ἢ μὴ τὰς θείας βουλὰς καὶ κρίσεις, ὡς εἶδομεν καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν. Ἐν τῷ βᾶθει ὅμως τῆς ἀξιοθαυμάστου ἐλευθέρως ὑποταγῆς εἰς τὸν θεῖον παράγοντα κρύπτεται ψυχὴ ἐλευθέρως καὶ ταύτην τὴν εἰκόνα δίδουν εἰς ἡμᾶς οἱ μονόλογοί του. Δὲν θὰ ἦτο δὲ ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι μία ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐντονωτάτων παρ-ορμήσεων, ἥτις ὥθει ἰσχυρότατα τὸν Ἱερεμίαν νὰ ἐργασθῇ ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ του, ὑπερνικῶν τὰς ἀπογοητεύσεις καὶ τὰς σοβαρὰς δυσκολίας, καθ' ὧν εἶχε νὰ ἀντιπαλαίῃ, ἦτο ἀκριβῶς ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, ἥτις ἐνυπῆρχεν ἐν τῇ ψυχῇ του καὶ ἐνέπνεε τὰς ἐνεργείας του. Ἡ δὲ ἐργασία του αὕτη ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν συνανθρώπων του ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἁμαρτίας, εἰς δὲ οὗτοι ὑπετάγησαν, ἀφοῦ διέρρηξαν πρότερον τὸν ζυγὸν τοῦ Γιαχβέ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ὠδήγει αὐτοὺς ἀσφαλῶς καὶ ταχέως εἰς τὴν ἑτέραν μορφήν τῆς δουλείας, ἥτοι εἰς τὴν ἐθνικὴν ὑποδούλωσιν μεθ' ἀπάντων τῶν ἐπακολούθων αὐτῆς.

8) Ἡ ἔννοια τῆς ἁμαρτίας: Εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας καθ' ὄλου ἔρχεται ἡ ἁμαρτία, ἥτις δέον νὰ ταυτισθῇ, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν δουλείαν. Ἅμαρτία εἶναι καὶ ἐν τοῖς μονολόγοις τοῦ Ἱερεμίου ἡ διάρρηξις τοῦ θείου δεσμοῦ, ἡ ἀχαλίνωτος ἀσυδοσία καὶ ἀνηθικότης, ἡ μοιχεία ὑπὸ τὴν διττὴν, ὡς εἶδομεν ἔννοιαν. Ἅμαρτία εἶναι ὁ ἐγωϊσμός, ὅστις εἶναι ἐπανάστασις κατὰ τοῦ Θεοῦ ὠδηγῆσας εἰς τὴν πτώσιν.

Οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν τὸ θεῖον θέλημα (ε' 4-6). Ἄλλως τε καὶ ὁ προφήτης συμπαθῶς καὶ ἐπανειλημμένως τὸ ὑποδεικνύει εἰς αὐτοὺς, ἐκεῖνοι ὅμως μετὰ ψυχρότητος, προδιδούσης τὴν σκληρουνσιν καὶ πώρωςίν των, κωφεύουν καὶ ἀγνοοῦν τελείως τὸν Γιαχβέ (ὡς φαίνεται ἐν τοῖς μονολόγοις τῆς α' ομάδος). Ἡ ἐγωϊστικὴ προσβολὴ τοῦ ἁγίου Θεοῦ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἁμαρτίας. Ὁ ἐγωϊσμός ὠδηγεῖ εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους πτώσεις τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν καὶ εἰς τὴν καὶ ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν ἐθελουσίαν κώφωσιν. Ἐν τινι τῶν μονολόγων του (ς' 28-30) παριστᾷ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰσχυρίαν ἐπίδρασιν τῆς ἁμαρτίας ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως ἡ σκωρία διεισδύει καὶ

κατατρώγει τὸν σίδηρον, οὕτω καὶ ἡ ἁμαρτία φθείρει τὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ πᾶν ὅ,τι τὸ εὐγενές καὶ ὠραῖον ὑπάρχει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ὑπάρξει, ὥστε αὕτη νὰ καταντᾷ πλέον «ἀποδοδοκιμασμένος ἄργυρος». Ἐν τούτοις, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἁμαρτία, ὡς ἡ βαθέως διεισδύουσα σκωρία, ἥτις μάλιστα ἀποτελεῖ ἐν σῶμα ἐνουμένη μετὰ τοῦ σιδήρου, ἀποβαίνει δευτέρα φύσις διὰ τὸν ἄνθρωπον, δὲν παύει ὁμως οὗτος νὰ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ προφήτου «ἄργυρος» (ἦτοι ἐκ φύσεως εὐγενές μέταλλον), χαρακτηριζόμενος ὁμως ὡς «ἀποδοδοκιμασμένος». Καὶ καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ἄργυρος ἀπορρίπτεται ὡς ἄχρηστος, λόγῳ νοθεύσεως, οὕτως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἁμαρτίας χάνει τὴν ἀξίαν του, διαφθείρεται τελείως εἰς τὴν φύσιν του καὶ μόνον τὸ ὄνομα εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὸ τί ἦτο καὶ τὸ τί δὲν εἶναι πλέον.

9) Ἡ ἐννοια τοῦ καθήκοντος: Ὁλόκληρος ὁ κύκλος τῶν μονολόγων δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κινεῖται περίξ τῆς ὑψηλῆς ιδέας τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον διὰ τὸν Ἰερεμίαν, ὡς ἄνθρωπον καὶ ὡς προφήτην, εἶναι ὄντως κεφαλαιώδους σημασίας. Τὸ καθήκον δὲ τοῦτο στρέφεται κυρίως περὶ δύο ἀντικείμενα, ἦτοι τὸν Θεὸν καὶ τὸν λαόν, ἐνῶ τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον περιπλέκεται ἢ συγκαλύπτεται, χωρὶς ὁμως νὰ παύῃ ἐκδηλούμενον ὡς ἐλευθερία ἢ ὡς «ἐγὼ» κτλ. Ἡ δὲ εὐσυνειδησία τοῦ προφήτου ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν νὰ μὴ θυσιάσῃ τὸ ἐν καθήκον χάριν τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ νὰ προσπαθήσῃ νὰ συμβιβάσῃ ἀμφοτέρα, θυσιάζων μόνον τὸν ἑαυτὸν του καὶ παραμένων, παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, μετὰξὺ τοῦ σκληροτραχήλου λαοῦ πιστὸς εἰς τὸ καθήκον του. Πᾶσαι αἱ ἐσωτερικαὶ συγκρούσεις, αἵτινες τοσοῦτον ζωηρῶς παρίστανται ἐν τοῖς μονολόγοις του, εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐσωτερικῆς του ἀντιθέσεως καὶ χαρακτηρίζουν τὸν ἀγῶνα πρὸς ἰσορροπήσιν τῶν ἐσωτερικῶν του δυνάμεων καὶ συμβιβασμὸν καὶ ἐξομάλυνσιν τῶν δύο συγκρουομένων πρὸς ἄλληλα καθηκόντων. Συγκρούσεις δὲ καθηκόντων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑποφέρῃ δι' ὅλου τοῦ βίου του, πράγμα τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὴν ζωὴν του, ὡς εἶδομεν, ἀληθῆς μαρτύριον. Παραλλήλως πρὸς τὴν ιδέαν τὴν ὑψηλὴν τοῦ καθήκοντος, ἣν ἔχει ὁ προφήτης, ἴσταται ἡ συναφὴς πρὸς αὐτὴν θαυμαστικὴ του εὐσυνειδησία, ἥτις καὶ χαρακτηρίζει αὐτόν.

10) Ἡ περὶ θανάτου ἀντίληψις: Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος δὲν ἀντιμετωπίζονται ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου προφήτου κατὰ τὸν συνήθη τρόπον. Εἰς δύο τῶν μονολόγων του (ιε' 10, κ' 14-18) ἀσχολεῖται περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Εἶναι αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς τὰ ἀλλεπάλληλα κύματα τῆς ἀπογοητεύσεως τὸν κατέβαλον τελείως καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ ὑποφέρῃ τὴν ζωὴν του. Τὸ πράγμα εἶναι φανερόν, ὁ προφήτης, ὡς ἄνθρωπος, ἀπέκαμε πλέον ζῶν. Ἐν τούτοις δὲν εὐχεται τὸν θάνατόν του, ὡς πείθει ἡμᾶς ἀκριβολόγος ἐξέτασις τοῦ κειμένου, οὐδὲ πολὺ ὀλιγώτερον ὑπονοεῖ ἐν αὐτῷ τὴν αὐτοκτονίαν. Τοῦτο δὲν συμβαίνει, ἔχι διότι ὁ προφήτης ἔχει τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ζωῆς, οὐδὲ διότι ζῆ καὶ μαρτυρεῖ *sub specie aeternitatis*, ἀλλὰ ἀπλούστατα διότι

ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἰδιαίτερας ἀποστολῆς του καὶ τοῦτο εἶναι ἴσως, τὸ ὁποῖον τὸν κάμνει νὰ λάβῃ τοιαύτην θέσιν ἔναντι τοῦ ἐν λόγῳ θέματος. Δὲν παύει ὅμως νὰ ὑπάρχῃ ἡ πραγματικότης τῆς ἐσωτερικῆς κοπώσεως καὶ τῆς ἀηδίας διὰ τὴν ζωὴν του ἐν γένει (πρβλ. ἐπίσης μονόλογον θ' 1 ἐξ.). Ἡ ἀντίδρασις τοῦ προφήτου κατὰ βάσιν εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ εἰς τούς δύο αὐτοῦ μονολόγους. Ὁ Ἱερεμίας δηλαδὴ, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, δὲν ζητεῖ νὰ ἀποθάνῃ, ἀλλὰ ζητεῖ τὴν ἀνυπαρξίαν, πρᾶγμα ἄλλως τε πολὺ πρωτότυπον. Ἄν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐξῆρχετο ἐκ τῆς μητρικῆς κοιτίας, νὰ μὴ εἶχε γεννηθῆ! Αἰτιᾶται τὴν μητέρα του, ἀλλ' ἡ πρὸς αὐτὴν στοργή του, δὲν τῷ ἐπιτρέπει, εἰμὴ μόνον σύντομον παράπονον νὰ ἐκφράσῃ πρὸς ἐκείνην. Ἐναντίον ἄλλου στρέφει τὴν μῆνίν του. Τὸ αἶτημα τοῦ προφήτου εἶναι νὰ μὴ ὑπῆρχε τελείως, ἀπ' ἀρχῆς. Ἡ ἀνυπαρξία εἶναι ἐπέκεινα τοῦ θανάτου, ὡς εἶναι ἐπέκεινα καὶ τῆς ζωῆς. Εἶναι τὸ στάδιον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκκινοῦν τὰ πάντα. Αὐτὴ εἶναι ἐν ὀλίγοις ἡ θέσις, ἣν λαμβάνει ὁ Ἱερεμίας ἔναντι τῆς ιδέας τοῦ θανάτου. Παρὰ δὲ τὸν ρεαλισμὸν τοῦτον, ἐπανευρίσκει τὸν ρωμαντισμὸν καὶ ἰδεαλισμὸν τοῦ εὐχόμενος νὰ μὴ εἶχε γεννηθῆ, ἀλλὰ νὰ εἶχεν ἀποθάνῃ ἐν τῇ μητρικῇ κοιτίᾳ, ὥστε αὐτὴ νὰ ἀπετέλει δι' αὐτὸν τὸν τάφον.

ε) Συναισθήματα. Οἱ μονόλογοι ἐπιτρέπουν νὰ παρακολουθήσωμεν ὄχι μόνον τὰς ιδέας καὶ τὰς ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων ἀντιλήψεις τοῦ προφήτου, ὡς ἐπράξαμεν τοῦτο ἐν τοῖς πρόσθεν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον δίδουν εἰς ἡμᾶς πληρεστέραν ἀποψιν τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ κόσμου καὶ δὴ καὶ τῶν κυριαρχούντων τῆς ψυχῆς του συναισθημάτων. Εἴχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμωμεν λόγον περὶ τοῦ βάθους καὶ τῆς ἐντάσεως τῶν συναισθημάτων τοῦ προφήτου, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως τῶν μονολόγων (πρβλ. σελ. 98 ἐξ.). Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ἐξάρωμεν τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ ἐκ τῶν συναισθημάτων τούτων, ὅσα δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν μελετῶντες τοὺς μονολόγους ἐν συνόλῳ καὶ ἐπὶ μέρους λαμβανομένους, καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἐξῆς.

1) Ἡ ἀ γ ἀ π η: Εὐκόλως γίνεται ἀντιληπτὴ ἐν τοῖς μονολόγοις ἡ ἀγάπη τοῦ προφήτου Ἱερεμίου, ἥτις δὲν εἶναι ἐπιπολαία, ἀλλὰ βαθεῖα, ἔχουσα τὰς ρίζας τῆς ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ ὅλῃ πνευματικῇ ὑποστάσει αὐτοῦ. Εἶναι τὸ ἰσχυρότερον τῶν συνεχόντων τὴν ψυχὴν του συναισθημάτων. Ἐμπνέει πᾶσαν σκέψιν καὶ ἐνεργεῖάν του¹. Ἐκφαίνεται δὲ ὡς ἀγάπη εἴτε πρὸς τὸν Θεόν, εἴτε πρὸς τὸν λαόν του. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἤδη ἐκτεθεισάν ἀντιλήψιν, ἣν ἔχει οὗτος περὶ Θεοῦ. Εἶναι ἀγάπη λογικὴ, ὡς ἀπὸ λογικοῦ πρὸς λογικὸν ὄν ἀπευθυομένη. Ἐπὶ πλέον εἶναι ἀγάπη υἱοῦ πρὸς πατέρα φιλόστοργον, ὅστις εἶναι καὶ ὁ ἐμπνέων τὴν ἀγάπην, ἀγαπῶν καὶ αὐτὸς τοὺς πάντας, ἰδίᾳ δὲ τοὺς δικαίους. Αἱ δὲ ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης τοῦ Ἱερεμίου πρὸς

1. Πρβλ. καὶ Hertzberg: μν. ἔργ., σελ. 160, Skinner: μν. ἔργ., σελ. 202.

τὸν Θεὸν εἶναι ἢ εἰς ἐκεῖνον ἐνσυνείδητος ὑπακοή καὶ ἡ μοναδικὴ ἀφοσίωσις τοῦ προφήτου. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν λαὸν εἶναι ἐπίσης πολὺ ἰσχυρὰ καὶ ἀνεξάντλητος, παρὰ τὰς ταλαιπωρίας, αἷς ὑφίσταται ἀπ' αὐτοῦ καὶ παρὰ τὰς ἀνομίας καὶ τὴν σκληροκαρδίαν του. Δοκιμάζεται βεβαίως, ὑφίσταται διακυμάνσεις, ἀλλὰ ὡς αἱ διακυμάνσεις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεώς του, εἶναι καὶ αὐταὶ ἐπιφανειακαὶ μόνον. Ὡς προφήτης καὶ ὡς ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τοὺς συμπατρώτας του, ἡ δὲ ἀγάπη του αὕτη ἐκδηλοῦται ἀπ' ἐνὸς μὲν ὡς προσπάθεια πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ἡθικῆς δουλείας (μονόλογοι α' ὁμάδος) καὶ ἀπ' ἐτέτου ὡς θλίψεις βαθεῖα ἐκδηλουμένη κατὰ τὰς μεγάλας δοκιμασίας καὶ τὰς ἐθνικὰς συμφορὰς (μονόλογοι β' ὁμάδος).

Πολλάκις οὗτος, εὐρισκόμενος μεταξὺ τῶν δύο ἀντικειμένων τῆς ἀγάπης του καὶ βλέπων ἐξ ἐνὸς μὲν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ λαοῦ του ἐξ ἐτέρου, κλίνει πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀφήνει νὰ ὑπερέχη ἡ πρὸς τὸν λαὸν ἀγάπη αὐτοῦ. Ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι τὸ κίνητρον πολλῶν ἀγώνων του, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς αἰτίαι τῆς δυστυχίας του. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι διὰ τὸν προφήτην πηγὴ σκληρᾶς δοκιμασίας, ὡς εἶδομεν. Δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀπαλλαγῇ μήτε τῆς μὲν, μήτε τῆς δέ, οὐδὲ κἄν νὰ τὴν περιορίσῃ καὶ οὕτως ὁ προφήτης παραμένει ἐκεῖνος, ὁποῖος εἶναι μέχρι τέλους.

2) Ὁ πόνος: Ἐν ἐκ τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τοῦ περιεχομένου τῶν μονολόγων εἶναι καὶ ὁ βαθὺς καὶ καθ' ὅλου ἀνθρώπινος πόνος τοῦ Ἰερεμίου, ὅστις προέρχεται ἐκ ποικίλων αἰτιῶν. Ἡ κυρία ὅμως αἰτία εἶναι τὸ προφητικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ἐπενεργοῦν ἐπὶ τῆς φυσικῆς προδιαθέσεως αὐτοῦ δημιουργεῖ εἰς αὐτὸν ἀπείρους εὐκαιρίας, ὥστε νὰ αἰσθάνηται τὸν πόνον βαθύτατα καὶ νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὑποφέρῃ τελείως μόνος, ἄνευ οὐδεμιᾶς παρηγορίας ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ του, πολλάκις δὲ οὐδὲ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο καθιστᾷ τὸν πόνον δυσβάστακτον. Πράγματι δὲ ἐν ταῖς ἐνότησι ταύταις, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Westermann¹, πρόκειται περὶ τῆς πλέον ἀνθρώπινης τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν τῆς μονώσεως καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως.

Ἡ εὐαίσθητος καρδία του πονεῖ εἴτε ἐξ ἀτομικῶν ἀφορμῶν, εἴτε διότι ὁ λαὸς πάσχει. Ὁ δὲ Ἰερεμίας, πλὴν τῶν ἀτομικῶν θλίψεων, αἰσθάνεται καὶ τὰς θλίψεις τοῦ ἔθνους του. Θὰ ἠδυνάμεθα μάλιστα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, στηριζόμενοι ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς μονολόγων (β' ὁμάδος), ὅτι ὁ προφήτης ἀλγεῖ περισσότερο τοῦ λαοῦ, ὅτε οὗτος πλήττεται ὑπὸ τῶν συμφορῶν. Φθάνει δὲ εἰς τὸ ἔπακρον ὁ πόνος του, ὅταν ἀντιλαμβάνηται, ὅτι ὁ καιρὸς παρέρχεται καὶ τῷ εἶναι ἀδύνατον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν λύτρωσιν τοῦ λαοῦ του ἀπὸ τῶν δεινῶν.

Τότε ἀκριβῶς ἐπιθυμεῖ οἱ ὀφθαλμοὶ του νὰ γίνουν «πηγαὶ δακρῶν», ὡς εἶδομεν, ἵνα κλαύσῃ τὴν ἐθνικὴν δυστυχίαν καὶ συμφορὰν. Πάσχει βαθύ-

1. «Einsamkeit, Verlassenheit, Alleinsein...» (Tausend Jahre und ein Tag, εσλ. 228).

τατα ἐπίσης ἔτι ἐκ τῆς σκληροκαρδίας καὶ τελείας πωρώσεως, τὴν ὁποίαν συναντᾷ πανταχοῦ. Περὶ τῶν προσωπικῶν τοῦ μόχθων καὶ ἀνησυχιῶν δὲν ἐνδιαφέρεται. "Ὅ,τι τὸν συντρίβει, εἶναι ἢ στάσις τῶν συμπατριωτῶν τοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἔναντι αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἡ εἰρωνική των διάθεσις, ἢ ἐθελουσία των κώφωσις καὶ ἡ ἀχαρκτηριστος στάσις των ἔναντι αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα τὸν θλίβουν βαθέως. "Ὅλα εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ὑποφέρῃ, ἀλλὰ μόνον τὰς πλήρεις πικρίας εἰρωνείας των ἀδυνατεῖ νὰ ὑπομείνῃ. Κάμπτεται ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ποικίλων θλίψεων, αἵτινες ἀπέβησαν πλέον ἀνυπόφορον μαρτύριον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον φθάνει νὰ ἐρωτᾷ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς γεννήσεώς του (ιε' 10). Ἡ θεία ἐγκατάλειψις τὸν φέρει εἰς τελείαν ἀπόγνωσιν, ὅποτε πλέον ἐνθυμεῖται τὴν ἀνυπαρξίαν, καταρᾶται πᾶν ὅ,τι, πλὴν τῶν γονέων του, ἀφορᾷ εἰς τὴν γέννησίν του. Νοσταλγεῖ τὴν ἀνυπαρξίαν. Ἡ ζωὴ του δὲν τοῦ παρέχει τίποτε πλέον, πλὴν τῶν πόνων καὶ μόχθων τῶν ἰδικῶν του καὶ ἀλλοτρίων. Ὁ προφήτης ἀπέκαμεν.

3) Ὁ θυμός: Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ μᾶλλον ἥρεμος προφήτης διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ θυμοῦ. Ὁ θυμὸς του εἶναι θεῖος, ὁ προφήτης ὅμως ἀναμειγνύει μετ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἰδικόν του. Εἶναι πλέον ἢ ἱερὰ ἀγανάκτησις, ἢ κυριαρχοῦσα ἐντὸς του καὶ προερχομένη ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως καὶ πωρώσεως τῶν συμπατριωτῶν του, ἐπιτεινομένη δὲ διὰ τῶν χυδαίων ὕβρεων τοῦ λαοῦ του¹. Δι' ὁ μονολογῶν θέλει νὰ ἐκχύσῃ τὸν ὑπεκχειλιζόμενα τὴν καρδίαν του θυμὸν ἐπὶ πάντων τῶν κατοίκων τῆς Ἱερουσαλήμ. Καταπλέγεται ἀπὸ τὴν ἱερὰν ἀγανάκτησιν, τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ συγκρατήσῃ. Ἀκόμη καὶ τὰ νήπια καὶ οἱ κύκλοι τῶν νέων δοκιμάζουν τὸν προσκαίρως ὑπερνικῶντα τὴν ἀγάπην του θυμὸν. Δὲν εἶναι πλέον ὁ ὑπομονητικὸς Ἱερεμίας, ἀλλ' ὁ φοβερὸς ἐξάγγελος τῆς θείας τιμωρίας, ἥτις ἀρχίζει σχεδὸν νὰ ἐκρήγνυται, μὴ φειδομένη μηδὲ τῶν γερόντων (ς' 12). Ποῦ εἶναι τώρα ὁ προφήτης, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ ὑπομένει; Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ξενίζεται τις ἐκ πρώτης τοῦλάχιστον ὄψεως. "Ὅταν ὅμως ἐξετάσωμεν καλύτερον, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὀπισθεν τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς ἀγανακτήσεως κρύπτεται ἡ διαπίστωσις τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως καὶ τῆς σκληροτραχύλου ἐπιμονῆς εἰς τὸ κακόν. Εἶναι δὲ δεδικοιολογημένα πλήρως αἱ ἀψιθυμίαι αὗται, αἵτινες ἀποτελοῦν ἐπὶ πλέον ἐκρηξίν τοῦ βαθυτάτου συναισθήματος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν γένει. Ὁ προφήτης ἔχει ὠρισμένην ἀντοχήν. Εἶναι ἐν τέλει ἄνθρωπος.

4) Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς: "Ὅπως πᾶς ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ὁ ἡμέτερος προφήτης ἔχει τὸ συναίσθημα τοῦτο. Προκειμένου δὲ περὶ αὐτοῦ, συντελοῦν καὶ αἱ ἰδιαιτέρας συνθῆκαι, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος. Φύσει

1. Τοῦτ' αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν ὑπὸ πολλῶν ἤδη σχολιασθεῖσαν ἐκδίκησιν τοῦ Ἱερεμίου. Πρβλ. Caspari: Jeremia als Redner und als Selbstbeobachter (NKZ, 1915), σελ. 843, Πρβλ. IB σελ. 783, ἔνθα ὁ λόγος περὶ «...impatiens Jeremiah's attitude...».

ευαίσθητος και εὐγενής, δὲν δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἀχάριστον στάσιν τῶν συμπατριωτῶν του. Καί ὅταν οὗτοι δὲν ἀρκοῦνται μόνον εἰς τὸ νὰ τὸν ἀποφεύγουν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἀρχίζουν τὰς εἰρωνικὰς παρατηρήσεις των ἐπὶ τοῦ κηρύγματός του καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, τότε τὸ κύμα τῆς προσβολῆς ταύτης δημιουργεῖ ἀναταραχὴν ἐν τῇ καρδίᾳ του. Ὁ Ἱερεμίας κατέστη πλέον ἀντικείμενον γενικοῦ χλευασμοῦ (κ' 7β ἐξ.) Αἴτιον δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης εἶναι τὸ προφητικὸν ἀξίωμα. Ὅποια ἀντίθεσις! Ἡ μεγίστη τιμὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸ νὰ εἶναι τούτέστιν ὑπέρτης καὶ στόμα τοῦ Θεοῦ, ἀποβαίνει διὰ τὸν προφήτην πηγὴ παντὸς εἶδους ἐξευτελισμοῦ! Ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἀφόρητος. Τὸ συναίσθημα τῆς δεινῶς τρωθείσης τιμῆς καὶ ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἐπαναστατεῖ ἐν τῇ ψυχῇ του. Σκώμματα, εἰρωνεῖται, χλεύη, λοιδωρία, περιφρονητικὰ μειδιᾶματα καὶ ἡχηροὶ περιπαικτικοὶ καὶ ἀναίσχυντοι γέλωτες, ἔτι δὲ καὶ συκοφανταίαι πλήττουν βαθύτατα τὴν ευαίσθητον τοῦ προφήτου καρδίαν, ὡς παραπονεῖται ὁ ἴδιος ἐν τισι τῶν μονολόγων του (θ' 1 ἐξ., κ' 7β ἐξ.). Τέλος ἀλλαχοῦ τῶν μονολόγων του ἀφήνονται νὰ ἐννοηθοῦν καὶ βιαιοπραγαίαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὸν τέλειον ἐξευτελισμὸν του, τῶν ὁποίων καὶ ρητὴ μνεῖα γίνεται ἐν τῷ βιβλίῳ του (κ' 1 ἐξ. κλπ.) Ὁ προφήτης εἶναι κατεξηυτελισμένος. Ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια μιᾶς τόσοσιν εὐγενοῦς καὶ ἐλευθέρας προσωπικότητος ἔχει καταρρακωθῆ. Σειρὰ συναισθημάτων ἀφορώντων εἰς τὴν τιμὴν του ἀντιπαλαίου, ταράσσουσιν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὴν ψυχὴν του καὶ συσκοτίζουν τὸν νοῦν του¹. Δὲν εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ εἶχε γεννηθῆ; Εἰς τοιαύτας στιγμὰς καταλήγει τις εἰς τὴν κατάραν, ὅταν δὲν δύναται νὰ πράξῃ ἄλλο τι. Ἴσως ὁ μονόλογος ὁ ἔχων σχέσιν πρὸς τὴν κατάραν τῆς γεννήσεώς του κτλ. ἔχει ἐνταῦθα τὰς ρίζας του καὶ ἴσως οὕτως ἐνόησαν τὸ πρᾶγμα καὶ οἱ συντάκται τοῦ βιβλίου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς θέσεως τούτου μετὰ τὸν μονόλογον τὸν ἐξιστοροῦντα τοὺς παντοίους ἐξευτελισμοὺς του. Ὁ Ἱερεμίας καὶ εἰς τοῦτο πλησιάζει τὸν Ἰησοῦν, διότι, ὅπως ἐκεῖνος, καὶ αὐτὸς δοκιμάζει τὴν κακεντρέχειαν τῶν συνανθρώπων του, ἂν καὶ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ αὐτὸν οὔτε εἰς τὸν ἀτιμωτικὸν σταυρὸν, οὔτε καὶ εἰς τὴν ὑπομονήν, καρτερίαν καὶ μακροθυμίαν του καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔτι τοὺς σταυρωτάς του (Λουκ. κγ' 34).

5) Ἡ ἀπελπισία: Τὸ ἐν λόγῳ συναίσθημα δὲν ἀναφαίνεται αἰφνιδίως ἐν τοῖς μονολόγοις τοῦ προφήτου, ἀλλ' ἀκολουθεῖ ἐξελίξιν τινα. Πράγματι δὲ ἀρχίζει, ὅταν βλέπῃ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν τῶν ἐπιμόχθων προσπαθειῶν του μεταξὺ τοῦ λαοῦ του καὶ ὅταν διαπιστώσῃ τὴν γενικὴν διαφθοράν, ὅποτε διὰ πρώτην φοράν ἡ ἀπελπισία κυριεύει τὴν νεαρὰν καὶ λεπτὴν ψυχὴν του. Ἀκολουθοῦν αἱ ἔθνικαι συμφοραί, αἵτινες καὶ πάλιν τὸν ἀπογοητεύουσιν καὶ τὸν ἀπελπίζουν, τέλος δὲ καὶ αἱ ἀτομικαὶ ταλαιπωρίαί, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη ἐπανειλημμένως λόγος. Ἡ ἀπογοήτευσιν συνοδεύει ὀλόκληρον τὴν ζωὴν

¹ Πρβλ. ὅσα λέγονται περὶ τῶν αἰτίων τῶν μονολόγων (σελ. 92 ἐξ.).

του. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ τοῦτο, ἀλλὰ πραγματικότης. Οἱ μονόλογοί του ἐπιβεβαιοῦν τὴν ὡς ἄνω κατάστασιν. Ἐν αὐτοῖς δὲ ὄχι μόνον παρακολουθοῦμεν τὰ διάφορα στάδια καὶ τὴν ἐξέλιξίν της εἰς ἀπελπισίαν συνεχῶς αὐξανομένην, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν καὶ τὴν μόνωσιν τοῦ προφήτου μας, ὅστις, ἀφοῦ εἶναι μακρὰν τῶν ἀνθρώπων, διότι τὸ κήρυγμά του, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς τὸν ἀπομακρύνει ἀπ' αὐτῶν, ὡς εἶδομεν, ἐγκαταλείπεται, ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ¹, ὁπότε αἰσθανόμενος τὴν μόνωσιν του ταύτην² φθάνει εἰς τὴν ἀπόγνωσιν, ἥτις, ὡς εἶπομεν, ἐμφανίζεται μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀπογοητεύσεις, ἃς δοκιμάζει ἤδη ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀποστολῆς του, ὅτε εἶναι ἀκόμη πολὺ νέος. Τὰ διάφορα περιστατικά καὶ κυρίως αἱ ἔθνικαι καὶ ἀτομικαὶ συμφοραὶ, αἵτινες δημιουργοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἀπελπισίαν, τὸν συντρίβουν πλέον τελείως, προκαλοῦν τὴν ἀηδίαν του διὰ τὴν ζωὴν καὶ ἀφήνουν νὰ πνεύσουν ἐπ' αὐτοῦ αἱ ψυχραὶ ῥιπαὶ τοῦ θανάτου. Ὁ ἐπανειλημμένως μνημονευθεὶς μονόλογος τῆς κατάρτας τῆς γεννήσεώς του, ἰδίᾳ ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις, δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν δυνατότητα νὰ παρακολουθησῶμεν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ προφήτου συμβαίνοντα. Αἱ ἐκφράσεις του, ἡ χρῆσις τῶν λέξεων «ἀποθνήσκειν» καὶ «τάφος» εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς ψυχολογικῆς διαθέσεως τοῦ Ἱερεμίου, ὁ ὁποῖος ἐφθασεν πλέον εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως. Ταῦτα καὶ περὶ τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπικρατοῦν ἐν τοῖς μονολόγοις τοῦ προφήτου.

ς) Σχέσεις ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων. Μεθ' ὅσα εἶπομεν ἤδη ἐν ταῖς προηγηθείσαις παραγράφοις, δυνάμεθα πλέον, συσχετίζοντες καὶ συγκρίνοντες τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ἰδέας τοῦ Ἱερεμίου ἐξ ἐπόψεως τῆς ἐντάσεως καὶ ἐπιδράσεως τούτων ἐπὶ τοὺς μονολόγους αὐτοῦ, νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἐξῆς. Γενικῶς εἰπεῖν διαπιστοῦται καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἦτο ἄλλως τε ἐπόμενον, στενωτάτη σχέσις μετὰ τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων καὶ ἀλληλεπίδρασις αὐτῶν. Ἐπειτα ἔχομεν μὲν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὸ ἐπικρατοῦν εἰς τοὺς ἐξετασθέντας ἤδη μονολόγους ψυχολογικὸν στοιχεῖον εἶναι τὰ συναισθήματα, τῶν ὁποίων ἐξήραμεν ἤδη τὴν ἔντασιν καὶ τὴν δύναμιν, ἣν προσδίδουν εἰς τὸν λόγον του, παρὰ ταῦτα ἡμῶς δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωμεν τὸν πλοῦτον, τὸ βάθος καὶ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν, εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ὁποίων καὶ περισσότερον τῶν συναισθημάτων ἐνδιετρίψαμεν. Ἐπίσης παρατηροῦμεν, ὅτι συναισθήματα καὶ ἰδέαι συμπλέκονται καὶ ἐνταῦθα εἰς ἀδιάσπαστον ἐνόητα, ἥτις πλουτίζεται καὶ ποικίλλεται διὰ τῆς ζωηρᾶς ἐναλλαγῆς τοῦ τόνου τῶν συναισθημάτων μετὰ τοῦ πλούτου τῶν ἰδεῶν. Τὰ συναισθήματα διακρίνουν τὰς ἰδέας καὶ προσθέτουν ζωὴν εἰς αὐτάς, ἐνῶ ἐξ ἄλλου καὶ αἱ ἰδέαι ἐξευγενίζουν καὶ διευρύνουν τὰ συναισθήματα. Ἀσφαλῶς οἱ μονόλογοι εἶναι

1. Πρβλ. ὅσα ὁ Westermann περὶ μονώσεως παρατηρεῖ σελ. 115 ὑποσ. 1.

2. Πρβλ. Volz: Der Prophet Jeremia, σελ. 25.

κατὰ βάσιν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαλογισμοὶ καὶ σκέψεις, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἤδη ἀπ' ἀρχῆς ἐξητάσθησαν, ἔδαφος δὲ ἀναπτύξεως αὐτῶν εἶναι ὁ νοῦς, ἀρχὴ ὁμῶς καὶ κατάληξις τῶν εἶναι συνήθως τὸ συναίσθημα. Τὸ συναίσθημα ὑπερχειρίζει τοὺς μονολόγους, δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν ἔντασιν, τὸν πλοῦτον, τὸ βάθος, τὴν ποικιλίαν, τὴν ζωὴν, τὸ πηγαῖον καὶ ἐπιμαρτυρεῖ τὴν γνησιότητά των. Εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀναπτύσσονται τὰ ὑψηλότατα νοήματα, εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν ὁποίων τὰ μέγιστα συντελοῦν.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πρὶν ἢ κλείσωμεν τὴν παροῦσαν μελέτην περὶ τῶν μονολόγων τοῦ Ἱερεμίου καὶ ἀφοῦ συντόμως διεξήλθομεν τὰ κυριώτερα γενικὰ καὶ εἰδικὰ προβλήματα, ὅσα συνδέονται πρὸς αὐτοὺς, ἐρχόμεθα πλέον νὰ συναγάγωμεν τὰ κεφαλαίωδη συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης ἡμῶν. Τὰ συμπεράσματα ταῦτα συνίστανται· 1) εἰς τὴν διατύπωσιν γενικῶν τινῶν παρατηρήσεων καὶ 2) εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς σημασίας τῶν μονολόγων τοῦ Ἱερεμίου.

1. ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

α) Γενικά Χαρακτηριστικά. Ταῦτα συνοφίζονται εἰς τὰ ἐξῆς:

1) Τὴν ἐλλείπουσαν αὐστηρὰν ἐξωτερικὴν ἐνότητα ἀντικαθιστᾶ ἐν τοῖς μονολόγοις τούτοις ἡ ἐσωτερικὴ. 2) Οἱ μονόλογοι τοῦ Ἱερεμίου ἔχουν καθαρῶς ὑποκειμενικὸν καὶ προσωπικὸν καὶ δὴ περιστατικὸν χαρακτήρα. 3) Ἄνάλογος πρὸς τὸν χαρακτήρα εἶναι καὶ ὁ σκοπός, ὃν οὗτοι ἐξυπηρετοῦν καὶ ὅστις εἶναι ἰδιωτικὸς. 4) Ἀποπνέουν τὸ ἄρωμα τῆς εἰλικρινείας εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν συμβαινόντων εἰς τὸν προφήτην, δι' ἧς εἰσαγόμεθα καὶ εἰς τὰς μυχαιτέρας σκέψεις καὶ εἰς τὰ πλέον λεπτὰ καὶ κρύφια ἀνθρώπινα συναισθήματα τοῦ προφήτου. Οὕτω διὰ τῶν «προσωπικῶν τούτων ἐκχύσεων»¹, μοναδικῶν ἄλλως τε εἰς τὸ εἶδος των, ἔχομεν πιστὴν εἰκόνα τοῦ ἡμετέρου προφήτου, δίκην ἰδιοτύπου αὐτοβιογραφίας ἢ, καλύτερον, συντόμου μὲν καὶ ἐν τινὶ μέτρῳ ἀσαφοῦς, ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τόπον καὶ χρόνον τῆς γενέσεως, πλὴν ὁμῶς ἀθροιστικῶν πράγματι ἡμερολογίου. 5) Ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ ἡ ζωηρότης καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ ὕφους, τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων, ὡς καὶ ἡ φυσικότης καὶ ἀπλότης, μεθ' ὧν ἐκτίθενται τὰ πάντα ἐν τοῖς μονολόγοις τούτοις. 6) Ἡ ὁμοιότης, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν οὗτοι πρὸς τὴν αὐθόρμητον προσευχὴν, διότι καὶ αὐτοὶ εἶναι κατ' ἐξοχὴν αὐθόρμητοι, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀντικαθιστοῦν τὴν προσευχὴν εἰς τινὰς περιπτώσεις. 7) Ὁ παράγων Θεὸς ὑποχωρεῖ

1. Πρβλ. σελ. 80 ὑποσημ. 1.

φαινομενικῶς ἐν αὐτοῖς καὶ προβάλλει εἰς τὴν θέσιν του ὁ παράγων ἄνθρωπος καὶ ὡς σύνολον καὶ πρὸ παντὸς ὡς μονάς αὐτοτελῆς καὶ ἐλευθέρᾳ προσωπικότητος μετὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνησυχιῶν, τῶν ἀμφιβολιῶν καὶ τῶν ἀπογοητεύσεων, αἵτινες ἐν τέλει ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ζωῆς. 8) Διαφαίνεται ἡ μεγάλη σχέσις καὶ ὁμοιότης τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν μονολόγων τούτων πρὸς τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν θρήνων (πρβλ. σελ. 11 ἐξ.). Ἡ δὲ διαφορὰ ἐγκτεται εἰς τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἐτέρου ἐκ τῶν ἀπαιρητήτων ὄρων¹, ἵνα ἔχωμεν θρήνον, τ. ἐ. τῆς παρακλήσεως πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ὁποία ἔλλειψις εἶναι καὶ ἀποφασιστικὴ διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐνότητος ὡς μονολόγου· ὑπάρχει δὲ μόνον ὁ ἕτερος τῶν ἀπαιρητήτων ὄρων τοῦ φιλολογικοῦ τούτου εἶδους, τ. ἐ. τὸ στοιχεῖον θρήνος ἢ παράπονον. Ἄρα ἡ πρὸς τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν θρήνων σχέσις τῶν ἡμετέρων μονολόγων ἐγκτεται μόνον εἰς τὸ προσδίδον εἰς ἀμφοτέρα τὰ εἶδη τὸν θρηνώδη χαρακτήρα, τ. ἐ. τὸ θρηνώδες περιεχόμενον, καὶ δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν φιλολογικὴν μορφήν, οὐδὲ εἰς τὸ διάγραμμα. Τὴν σχέσιν ταύτην μονολόγων καὶ θρήνων παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ ἐσημείωσεν ἄλλως τε ὁ πρὸ 40ετίας περίπου γράφας τὴν προμνημονευθεῖσαν σχετικὴν πραγματείαν Baumgartner, ὅστις καὶ ἐτοποθέτησεν ὀρθῶς τὸ ὄλον ζήτημα². 9) Ἡ ἐν τοῖς μονολόγοις διαφανομένη θέσις τοῦ Ἱερεμίου, ὡς προφήτου, εἶναι τελείως νέα, ὡς καὶ ὁ ἐν πολλοῖς ἰδιάζων τρόπος ἐργασίας αὐτοῦ. 10) Εἰς ταῦτα πάντα προσθετέα ἡ βραχύτης τῶν ἐνοτήτων τούτων καὶ ὁ ἀποσπασματικὸς καὶ δὴ περιστατικὸς χαρακτήρ των, ἀλλὰ καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ περιεχομένου αὐτῶν.

β) Κεντρικὴ ἰδέα. Αὕτη εἶναι ἡ διὰ μέσου ψυχικῶν καὶ σωματικῶν βασάνων καὶ ποικίλων δυσκολιῶν κατὰ πάντα εὐσυνείδητος ἐπιτέλεσις τοῦ δυσκολωτάτου ἔργου τοῦ προφήτου³, ἐν τῇ ἀνωτέρῳ σημειωθεῖσῃ τριπλῇ σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, τὸν λαόν του, καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ «ἐγὼ» καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ἔξαρσις τῆς ἀτομικότητος, ἣτις διαπνέει τὴν μνημονευθεῖσαν τριπλῆν σχέσιν καὶ τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ Ἱερεμίου.

2. ΓΕΝΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΜΟΝΟΛΟΓΩΝ ΤΟΥ ΙΕΡΕΜΙΟΥ Ἡδὴ ἀπομένει πλέον νὰ κρίνωμεν κατ' ἀξίαν τὰς ὀλίγας ἐκεῖνας ἐνότητας, τὰς ἀποτελούσας τοὺς μονολόγους τοῦ Ἱερεμίου, αἱ ὁποῖαι, ἄνευ ὑπερβολῆς, εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τεμαχίων τῆς Π. Διαθήκης, διὰ τὴν

1. Οὗτοι εἶναι: προσφώνησις-θρήνος ἢ παράπονον-ἐπίκλησις τοῦ Θεοῦ-παρακλήσις δοξολογία.

2. Μν. ἔργ. σελ. 67, πρβλ. Skinner: μν. ἔργ. σελ. 201.

3. «The central interest of the confessions is the struggle in Jeremiah's mind between fidelity to his prophetic communion and the national feelings and impulses of his heart», παρατηρεῖ καὶ ὁ Skinner: (μν. ἔργ., σελ. 210).

ὅπως ἰδιάζουσαν σπουδαιότητα καὶ τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον διαδραματίζουν ἐν τῇ ἱστορίᾳ α') τῆς θρησκείας καὶ ἰδίᾳ τῆς ἰσραηλιτικῆς, β') τῆς ἀτομοκρατίας (Individualismus) κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν κοινωνιοκρατίαν (Kollektivismus) καὶ γ') τῆς λογοτεχνίας. Περὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς τριπλῆς ταύτης σπουδαιότητος τῶν μονολόγων τοῦ Ἰερεμίου θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐφεξῆς.

α) Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς θρησκείας. Ἡ σημασία τῶν ἤδη ἐξετασθεισῶν ἱερεμιακῶν φιλολογικῶν ἐνοτήτων διὰ τὴν θρησκείαν καθ' ὅλου ἐγκρίεται, ἐξ ὧν εἶδομεν, 1) εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομικῆς θρησκευτικότητος. Πράγματι διὰ τῶν μονολόγων ὁ Ἰερεμίας, ὡς εἴπομεν (πρβλ. σελ. 105 ἐξ.), ἀνέπτυξε καὶ προήγαγεν εἰς τὸν ὕψιστον πρὸ Χριστοῦ βαθμὸν τὴν ἀτομικὴν θρησκευτικότητα τοσοῦτον, ὥστε ὑπὸ πολλῶν νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ὁ πρῶτος ἀποκαλύψας τὸ θρησκευτικὸν «ἐγὼ» ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ¹. Ἡ δὲ ἀνάπτυξις τοῦ «ἐγὼ» τούτου δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν μετ' αὐτοῦ προσωπικὴν σχέσιν, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις, παρὰ τὴν ὑποταγὴν του εἰς τὸ Θεῖον καὶ τὴν εὐσυνείδητον ἐπιτέλεσιν τοῦ θελήματός του, παραμένει αὐτοτελὴς θρησκευτικὴ προσωπικότης, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὴ ἢ ὑπαρξίς τῶν μονολόγων τούτων. 2) Εἰς τὴν ὑψηλότεραν περὶ προφητικῆς ἀποστολῆς ἀγτίληψιν (πρβλ. σελ. 109 ἐξ.), συνδυάζουσιν πρὸς τὴν ὑψηλὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν τὴν ἔξαρσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἀσκήσεως τοῦ προφητικοῦ ἔργου. Δικαίως λοιπὸν παρετηρήθη, ὅτι «ὁ Ἰερεμίας ἔθραυσε τὰ ὅρια τῆς προφητείας ἀπὸ τὸ ἐν ἄκρον ἕως τὸ ἄλλο»², ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ λόγοι τοῦ Γιαχβὲ γίνονται, ὡς εἶδομεν, ἀντικείμενον σκέψεως, ἀλλὰ καὶ δοκιμασίας καὶ ἀφήνουν περιθώριον εἰς τὴν αὐτενέργειαν καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἰδίας πείρας περὶ τοῦ κατὰ πόσον αἱ κρίσεις τοῦ Γιαχβὲ εἶναι δίκαιαι³. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, νομιζόμεν, ἡ σημασία τῶν μονολόγων τοῦ Ἰερεμίου διὰ τὸ προφητικὸν ἀξίωμα, ὅπερ οὕτω διὰ τοῦ ἐν λόγῳ προφήτου γνωρίζει σημαντικὴν ἐξέλιξιν⁴, καὶ μετὰ τοῦ ἀξιώματος τούτου ἡ προφητικὴ θρησκεία τῆς Π. Διαθήκης ἀνυψοῦται εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς ἐξελίξεώς της. Καθὼς δὲ λέγει ὁ G.v.Rad, «ὁ Ἰερεμίας δὲν εἶναι τὸ τέλος μιᾶς σειρᾶς, ἀλλὰ μία ἀρχὴ καὶ μετ' αὐτῆς ἄρχεται νέον κεφάλαιον τῆς πρὸ Χριστοῦ προφητείας»⁵. Ἡ ἀξία τῶν μονολόγων καὶ τῶν συγγενῶν

1. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Skinner, «it come to birth in the person of Jeremiah» (μν. ἔργ., σελ. 224) καὶ ἀλλαχοῦ ὅτι ὁ Ἰερεμίας «found a part from the national and prophetic Religion of ancient Israel to the personal religion of the late Jewish Church and Christianity» (μν. ἔργ., σελ. 223).

2. Steinmann: μν. ἔργ., σελ. 159.

3. Πρβλ. καὶ Kittel: μν. ἔργ., σελ. 361.

4. Πρβλ. Volz: Prophetengestalten des A.T., σελ. 245, Skinner: μν. ἔργ., σελ. 202, Hertzberg: μν. ἔργ., σελ. 89, 166.

5. Μν. ἔργ., σελ. 276.

ἐνοτήτων ἐξ ἐπόψεως θρησκευτικῆς ἐκτιμᾶται δεόντως ὑπὸ τῶν πλειόνων ἐρευνητῶν, ἐξ ὧν π.χ. ὁ Skinner παρατηρεῖ· «δὲν εἶναι παρὰ πολὺ τὸ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, ἐὰν εἶχον χαθῆ τὰ πολύτιμα ταῦτα ἀποσπάσματα, ὅχι μόνον τὸ πλέον ζωτικὸν στοιχεῖον τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἱερεμίου θὰ εἶχε παραμείνει ἄγνωστον, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐλάβεια τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς κοινότητος θὰ ἦτο ἀμετρήτως πτωχοτέρα, ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς προσωπικῆς εὐσεβείας, ἥτις ἔσωσε τὴν θρησκείαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκφυλισθῆ εἰς ἄψυχον νομοκρατίαν (legalismus)»¹.

β) Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀτομοκρατίας. Ἡ σημασία τῶν μονολόγων εἶναι μεγίστη καὶ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀτομοκρατίας (Individualismus)². Τοιαύτη ὕψηλὴ ἰδέα περὶ Θεοῦ καὶ ἀτομικῆς θρησκευτικότητος ἐπόμενον ἦτο, ὅτι θὰ εἶχε σπουδαίαν ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἔξαρσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπικρατοῦσαν ἰδέαν τῆς Ἰουδαϊκῆς ὀλότητος. Καὶ ἵνα γίνωμεν σαφέστεροι, οἱ μονόλογοι σημαίνουν τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ συνόλου διὰ τοῦ ἐπὶ μέρους. Τὸ ἄτομον καταλαμβάνει δι' αὐτῶν τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν τοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ κοινότης, ὁ λαὸς ὡς σύνολον, ὑποχωρεῖ καὶ δὲν ἀναφέρονται μόνον εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. Τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα διακρίνονται πλέον τοῦ ἀνώνμου πλήθους διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου προφήτου ἐξάρσεως τῆς σημασίας τῆς προσωπικῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀτομικῆς θρησκευτικότητος ἐν τοῖς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας χρόνοις. Διὰ τοῦ Ἱερεμίου ἐξαίρεται, ὡς εἶδομεν, ἡ σημασία τῆς ἀτομικότητος εἰς πάσας τὰς σχέσεις, πρὸς τε τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Θὰ ἔλεγε δέ τις, ὅτι τὰ πάντα ἐξατομικεῦνται, χωρὶς νὰ ἀφανίζεται ἡ ἔννοια τῆς ὀλότητος. Βεβαίως ἡ ἐν λόγῳ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι ἔργον μιᾶς ὠρισμένης χρονικῆς περιόδου, ἀλλὰ προὶὸν ἐξελίξεως διὰ μέσου τῶν ἑκατονταετηρίδων τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας³, καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετάζηται ἡ μνημονευθεῖσα σπουδαία συμβολὴ τῶν μονολόγων, ἥτις δέον νὰ ἐξαρθῆ δεόντως, διότι ὁ Ἱερεμίας δι' αὐτῶν χαρακτηριστικῶς κάμνει τὸ ἀποφασιστικὸν βλῆμα ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐποχῆς εἰς τὴν ἄλλην, ὑπερβαίνων οὕτω κατὰ πολὺ τὰ ἄλλα τῆς συνήθους ἐξελίξεως. Ὡς ἐπισφράγισμα δὲ τῆς συμβολῆς ταύτης τοῦ Ἱερεμίου καὶ διὰ τῶν μονολόγων τοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτομικότητος δύναται νὰ θεωρηθῆ αὐτὸς αὐτός ὁ προφήτης, τοῦ ὁποίου εἰκόνα πιστὴν τῆς ἀτομικῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς ἀποκτῶμεν διὰ τῶν ἐνοτήτων του τούτων, ἃς κατέλιπεν εἰς τὴν θρησκευοῦσαν ἀνθρωπότητα, ὡς πολύτιμον κληρονομίαν καὶ ἀνεκτίμητον θησαυρόν. Ὁ Ἱερεμίας

1. Μν. ἔργ., σελ. 202.

2. Πρβλ. Gunkel: Individualismus (RGG³).

3. Πρβλ. Π. Μπρατσίδου: Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς Π. Διαθήκης, Ἀθήναι 1952³ σελ. 18 ἐξ.

ἐπὶ πλέον ἐχρησίμειυσεν ὡς παράδειγμα διὰ τὰς ἐπιγενομένας γενεάς, διδάσκων τὴν ὑποκειμενικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, τοὺς συνανθρώπους καὶ τὸ ἴδιον «ἐγώ». Καὶ τὸν μὲν Θεόν, ὡς εἶδομεν, ἐν τοῖς μονολόγοις ἐκδέχεται τελείως προσωπικόν, τοῦ ἀτόμου ἐρχομένου εἰς ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν πρὸς αὐτόν, διατηροῦντος ὅμως τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν τοῦ κρίνειν καὶ ἀποφασίζειν καὶ τὴν αὐτοτέλειαν ἐναντι τοῦ Θεοῦ, πρὸς δὲν ἔρχεται, θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἶπῃ, οἶονεὶ καὶ εἰς εἰδός τι διαμάχης¹. Ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ εὐθύνη δὲν ἀφοροῦν πλέον μόνον εἰς τὸ σύνολον, ἀλλὰ προσλαμβάνουν χαρακτηριστὰ ἀτομικόν, προσωπικόν. Ἐπὶ πλέον ὁ προφήτης πλησιάζει περισσότερο τὸν λαόν, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν βλέπει μόνον τὸ σύνολον, ἀλλὰ διακρίνει σαφῶς τὰς τάξεις, τὰς ἡλικίας, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸν ἐπὶ μέρος ἀνθρώπον. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ πόλις Ἱερουσαλὴμ, ὡς εἶπομεν, προσωποποιεῖται ὑπ' αὐτοῦ συνηθέστερον παντὸς ἄλλου προφήτου.

Τέλος ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἐξατομίκευσις εὐρίσκει μεγίστην ἐξέλιξιν, εἶναι ἡ σχέσις τοῦ προφήτου πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ «ἐγώ». Ἐν τοῖς μονολόγοις τούτοις εἶναι ὁ Ἱερεμίας ὁ πλέον ἀνθρώπινος, ὁ πλέον ἐσωτερικὸς καὶ προσωπικὸς ἐκ πάντων τῶν προφητῶν². Διότι ἐν αὐτοῖς ἔχομεν μίαν ἀποκάλυψιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς του ἀπὸ τῶν μυχιαίτερων σκέψεών του μέχρι τῶν βαθυτάτων συναισθημάτων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν συγκρούσεων περισσότερο παντὸς ἄλλου προφήτου. Ἐπὶ πλέον ἐν ταῖς ἐνότησι ταύταις, ὡς καὶ ἐν ὄλῳ τῶ βιβλίῳ του, ὁ προφήτης δρᾷται αὐθορμήτως πάσης εὐκαιρίας, ἵνα ἀρθῇ ὑπὲρ ἄνω τοῦ συνόλου, ἀλλὰ καὶ τοῦ συνήθους. Οὕτως ὁ Ἱερεμίας καταλαμβάνει περιβλεπτον θέσιν μεταξὺ τῶν ἐξαιρέτων ἐκεῖνων πνευμάτων ὄχι μόνον τῆς Ἰσραηλιτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰ ὅποια συνετέλεσαν νὰ ἀποδεσμευθῇ καὶ ἐξυψωθῇ τὸ ἄτομον, ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης, διὰ τῆς λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ τῆς προσωπικῆς εὐθύνης, δι' ἧς ἐξόχως προπαρεσκευάσθη ἡ ὑψηλοτάτη περὶ τῶν θεμάτων τούτων διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου³.

γ) Ἐξ ἐπόψεως λογοτεχνικῆς. Οὐχὶ μικροτέρα εἶναι ἡ ἀξία τῶν μονολόγων τοῦ Ἱερεμίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας. Ὡς εἶδομεν ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν φιλολογικῶν τούτων ἐνοτήτων, ὁ Ἱερεμίας ἐμφανίζει εἰς ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς, πλὴν τῶν ἄλλων, ὀδύκληρον τὸ ποιητικόν

1. Πρβλ. Duhm: *Israels Propheten*, σελ. 250, Volz: *Prophetengestalten des A.T.*, σελ. 242, Nötscher: *μν. ἔργ.* (HS) σελ. 15 κλπ.

2. Πρβλ. Hertzberg: *μν. ἔργ.*, σελ. 77, Volz: *Der Prophet Jeremia*, σελ. 10.

3. Ὁ Ε. Renan παρατηρεῖ μεθ' ὑπερβολῆς: «il eu est le grand martyr. Sans cet homme extraordinaire, l'histoire religieuse de l'humanité eût suivi un autre tour, il n'y eût pas eu de Christianisme» (*Histoire du Peuple d'Israel*, τόμ. III, σελ. 154).

αὐτοῦ τάλαντον¹. Πράγματι δὲ αἱ θαυμάσιαι καὶ τόσον σύντομοι καὶ περιεκτικαὶ περιγραφαὶ του, αἱ πρωτότυποι παρομοιώσεις καὶ εἰκόνες καὶ τὰ σχήματα καὶ οἱ τρόποι καὶ αἱ ἀρεταὶ ἐν γένει τοῦ ὕφους των ἀποδεικνύουν τὸν μέγαν ποιητὴν, ὅστις ἔχει τὴν δύναμιν μετὰ φυσικότητος, ἀπλότητος καὶ εὐλικρινείας ἀφθάστου ἔχει μόνον νὰ περιγράψῃ εἰς ἡμᾶς τὰ ἴδια αὐτοῦ βιώματα, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταθέτῃ ἡμᾶς εἰς τὸν ἰδικόν του συναισθηματικὸν κόσμον καὶ νὰ ὑποβοηθῇ νὰ συναισθανώμεθα καὶ ἡμεῖς τὰ ὅσα, ἂν ἔχι καὶ ὅσον, ἐκεῖνος, ὡς προφήτης καὶ ἄνθρωπος, ἥσθάνθη. Εἶναι ἀπλοῦς καὶ εὐλικρινὴς καὶ συγχρόνως κομψὸς καὶ ἐλαστικὸς εἰς τὰς ἐκφράσεις του, ἀνθρώπινος καὶ φυσικὸς καὶ δικαίως ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ὁ ποιητὴς τῆς καρδίας»² καὶ ὡς «ὁ μέγιστος ποιητὴς τῆς Π. Διαθήκης ἐκ τῶν προφητῶν αὐτῆς»,³ κατὰ δὲ τὸν Volz ὡς «ὁ μέγιστος ποιητὴς ὁλοκλήρου τῆς Π. Διαθήκης»⁴ καὶ κατὰ τὸν Steinmann ὡς «εἷς τῶν μεγαλυτέρων ποιητῶν τῆς φυλῆς του καὶ ὅλων τῶν αἰώνων»⁵.

Ἄλλ' εἰδικώτερον οἱ μονόλογοι ἀνελύθησαν διεξοδικώτερον, ὥστε νὰ δύναται πλέον ὁ ἀναγνώστης τῆς παρουσίας μικρᾶς ἐργασίας νὰ καταλήξῃ καὶ οἰκοθεν εἰς ἴδια συμπεράσματα περὶ τῆς ἀξίας τούτων. Ἀληθῶς, ὡς παρετήρησεν ὁ Kittel, «εἶναι τοσοῦτο τὸ βάθος καὶ ἡ ὠραιότης αὐτῶν, ὅσον ὀλίγων ἐν τῇ παγκοσμίῳ λογοτεχνίᾳ»⁶, διότι ἀνήκουν πράγματι εἰς τὰ «μηδέποτε παρερχόμενα μνημεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος»⁷. Ὡς δὲ παρατηρεῖ καὶ ὁ κ. Βέλλας, ἀξιολογῶν τούτους ἐξ ἐπόψεως λογοτεχνικῆς, «ἄξιοι ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως εἶναι οἱ μονόλογοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ προφήτης προσέδωκε τὴν κλασσικὴν μορφήν καὶ οἱ ὅποιοι εἶναι τῶ ὄντι ποιητικὰ ἀριστουργήματα διακρινόμενα διὰ τὴν δύναμιν τῆς τρικυμισμένης ψυχῆς τοῦ προφήτου»⁸.

Περαίνοντες μετὰ τοῦ κεφαλαίου τούτου καὶ ὄλην τὴν παροῦσαν πραγματείαν παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ Ἰερεμίας δὲν ὑπῆρξε μὲν ὁ πατὴρ τοῦ φιλολογικοῦ τούτου εἶδους οὔτε ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ οὔτε ἐν τῇ παγκοσμίῳ γραμματείᾳ· οὐχ ἦττον ὁμοίως, ἐκτὸς τῆς μεγάλης θεολογικῆς, θρησκευτικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἀξίας τῶν μονολόγων αὐτοῦ, ὑπῆρξε μεγάλη ἡ συμβολὴ τοῦ ἐν λόγῳ προφήτου εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ φιλολογικοῦ τούτου εἶδους οὐ μόνον ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας.

1. Πρβλ. σελ. 96 παρατ. 1.

2. Cornill: μν. ἔργ., σελ. XLVI.

3. Nötcher: μν. ἔργ., σελ. 14.

4. Volz: μν. ἔργ. (KAT), σελ. XXXVI.

5. Μν. ἔργ., σελ. 272.

6. Μν. ἔργ., σελ. 370.

7. Zimmermann: Jeremia, σελ. 147.

8. Μν. ἔργ., σελ. 360.